

אתי ירוק בעיר

לאט לאט צצות בלב מעוזים אורבניים גינות קהילתיות ומתחמים שבהם נדרשת הרשות המקומית שלא לרסס, לטובת טבע עירוני בעל חזות פראית. אבל לצד המצדדים, שמאמינים כי הטבע הוא זכות בסיסית לכולם, קמים גם מתנגדים שחוששים מהערך המוסף שהוא מזמן להם: מזיקים, בלגן, ובעיקר אסתטיקה לא מוכרת

אמיר חרש

חיים גבריאלי, אגרונום עיריית תל אביב, משוטט בין עצי האורן הוותיקים בחורשת ההסתדרות, הגובלת בבתייה של שכונת קריית שלום, בדרום העיר. לצדו, בבוקר חם ולח של אוגוסט, פוסעים פעילי "פורום התושבים למען טבע עירוני בתל אביב-יפו". האדמה מתחת לרגליהם צחיחה, נקיה ממצמחים ומעלים, ואנשי הפורום מתארים באוזני גבריאלי איך למרות שנים של ריסוס נמלאה החלקה המסוימת, חלקת המריבה, בפריחה מרהיבה בחורף שעבר. "מרבדים מרבדים של של חרציות ופראים היו כאן", מתאר אחד הפעילים, "אבל בגלל כמה תלונות של תושבים רוצים לרסס השנה, וכולם לא יצמח".

מטרת הסיוע, כמו סיוורים אחרים ומפגשים עם צמרת העירייה, היא לקיים משא ומתן עם השלטונות בשאלה אילו שטחים ירוססו בתל אביב ובאילו תותר פריחה בלתי מוגבלת של צמחייה. העירייה מקבלת רבות מדרישותיהם של חסידי "הטבע העירוני", והרעיון שמדובר בזכות בסיסית לכל אדם, גם אם אינו חי בפריפריה, כובש לו מקום של כבוד בלבבות. פעילים מתחום הפרמקלצ'ר - תפיסת עולם של יצירת תרבות בת קיימא ושמירה על מגוון מינים - מקבלים נוכחות בנוף; "גינות קהילתיות" - חלקות מוגדרות שמטפחים התושבים - צצות בלב הערים הגדולות, ותושבים מתחילים להתארגן בדרישה להפסיק לרסס את האדמה שבסביבתם בקוטלי עשבים.

זכות בסיסית שאין עליה עוררין? אולי, אבל בפועל, יש לא מעט מתנגדים לרעיון. מסתבר שתושבים רבים, ובהם דווקא אלה הנהנים מפרחי האביב, מתלוננים על הערך המוסף שמזמן להם הטבע: נחשים, עכברושים, יתושים, הזנחה ובלגן הם רק חלק מהסיבות להתנגדויות, המופנות אל פעילי הטבע והרשויות המוניציפאליות. מה עומד מאחורי הבדלי הגישה? מדוע מה שנראה בעיני אחד כשדה פורח, נראה בעיני

גלית סמואל: "בבסיס ההתנגדויות

עומדת תפיסה של עירוניות שהייתה רווחת לאורך ההיסטוריה, ולפיה עיר זה מקום בנוי. המונח 'טבע עירוני' הוא בעצם חיבור של שני מושגים שבמשך הרבה שנים נתפסו כניגודים. וגם כשכבר היה מעט 'ירוק' בעיר, זה תמיד היה מהונדס ומאוד בשליטה: דשא קצוץ, שיחים גזומים. לכן, כל מה שלא מסופר בתספורת צבאית קצוצה נראה לעין העירונית מוזנח. יש פה עניין היסטורי מאוד עמוק".

שכנו כעשבייה מוזנחת? ובכלל, מה "קהילתי" יותר - מרבץ דשא גוזם ומטופח ועליו מגלשות ונדנדות, או גינה קהילתית שעשב וירקות גדלים בה בערבוביה חנינית?

"אני מאוד מאמינה שלבני אדם יש צורך בטבע עירוני", אומרת גלית סמואל, ראש ה"פורום למען טבע עירוני" בתל אביב. "יש גם מחקרים שמצאו שלצמחייה עם מראה טבעי וסבוך יש השפעה פסיכולוגית מיטיבה על האדם, הרבה יותר מדשא. ויש כמובן אחריות מוסרית כלפי בעלי החיים שהיו פה לפנינו, ואין סיבה לדחוק את רגליהם לחלוטין. ובכלל, מדובר באטרקציה: איפה עוד אפשר לראות בעיר ציפורים, או לקטוף צמחי בר למאכל?".

סמואל, עורכת דין המתגוררת ברמת אביב הירוקה, לא תיכננה להיות פעילת-טבע. יום אחד, היא מספרת, נכרתו שני עצי אורן - "בריאיים ורחבי צמרת" - ליד ביתה, והזעזוע הוא שהוליך אותה מרגע זה ואילך. היא פנתה לעירייה, וכך נודע לה שיש חוונה לכרות עצים נוספים בסביבת ביתה, גם בחורשה הסמוכה.

סמואל החלה להשמיע את התנגדותה, ולאט לאט התחילו להכיר אותה בדרגים שונים בעירייה. בהמשך גילתה את השיחים שנעקרו בשכונה, בתי גידול לקיפודים, והקימה את פרויקט "קן לקיפוד", ועם הזמן החלה פועלת נגד ריסוס בקוטלי עשבים בשטחים הפתוחים. "דרוש שינוי מחשבתי ושינוי בנהלים ובפרקטיקות", היא אומרת, למודת-ניסיון. "למשל, בבחירת המילים. המונח 'עשבייה' מקפל בתוכו משמעות שלילית, של משהו שיש לסלק אותו. אנחנו מעדיפים את המונח 'צמחייה טבעית עונתית'. השינוי בתפיסה הוא תהליך עולמי שלוקח זמן, כמו כל תהליך. הנה, בעיריית פריז החליטו שעד 2014 כל השטחים הפתוחים יוגנו באופן אקולוגי. זו דוגמה לריצה למרחקים ארוכים".

ומה עונים לכם בעירייה? מדוע ממשיכים לרסס?

"יש ארסנל תשובות קבוע מראש, אנחנו כבר מכירים את כולן. טוענים שהתושבים מתלוננים כי הם רואים בצמחייה העונתית סימן להזנחה, זה נתפס כמקום לא מטופח ומסודר. קיים גם פחד מנחשים ועכברים, וגם מפסולת - בעירייה חוששים ששיחים לא מטופחים ימשכו אנשים להשליך לשם אשפה. טיעון נוסף שנשמע לא פעם מתמקד בבטיחות: טוענים כלפינו ששיחים וצמחים ישמשו כמקום מסתור לנרקומנים והומלסים. אבל אנחנו טוענים שהצמחייה הטבעית לא צריכה להיפגע מבעיות חברתיות. אלו שני נושאים שונים, ולא צריך לשפוך את התינוק עם מי האמבט".

מה לדעתך עומד מאחורי הטיעונים?

"בבסיס כל ההתנגדויות עומדת תפיסה של עירוניות שהייתה רווחת לאורך ההיסטוריה, ולפיה עיר זה מקום בנוי, ושיש בינאריות בין עירוניות לטבע. המונח 'טבע עירוני' הוא בעצם חיבור של שני מושגים שבמשך הרבה שנים נתפסו כניגודים. וגם כשכבר היה מעט 'ירוק' בעיר, זה תמיד היה מהונדס ומאוד בשליטה: דשא קצוץ, שיחים גזומים. לכן, כל מה שלא מסופר בתספורת צבאית קצוצה נראה לעין העירונית מוזנח. יש פה עניין היסטורי מאוד עמוק".

למה הערוגות לא ישרות?

נראה שטבע עירוני בצורתו "הטהורה" קצת קשה לעיכול לחלק מתושבי העיר. מופע אחר, מתון יותר, הוא הגינות הקהילתיות. גינה קהילתית היא שטח ציבורי שתושבי השכונה מטפלים בו, על פי רוב בשיטות טבעיות שלקוחות ממסורת הפרמקלצ'ר. הגינה הקהילתית של קריית שלום, למשל, נמצאת בחצר "בית עמיעז", מועדון יום לקשישים ולנכי צה"ל. בגינה המקומית צומחים בערבוביה ירקות וצמחי תבלין, בערוגות מוגבהות הבנויות מגזעים של עצי אורן, ובמרכז ניצבים ספסלים ויש מרחב להתכנסויות.

"לקריית שלום יש פוטנציאל טבעי גדול מאוד", אומר שחף פטישי, סטודנט לחינוך ורכז הקיימות של עמותת "הפרדס", עמותה מקומית שהקימו צעירים תושבי השכונה. "כשכונה עירונית יש בה הרבה שטחים פתוחים ועצים ותיקים ואפשר לראות טבע. עם זאת, מורגש חוסר בנגישות של הטבע לאנשים, והשטחים הפתוחים נחשבים טורדניים. מטרת הגינה הקהילתית היא קודם כל לשרת את התושבים ולהנעים עליהם את המקום".

בעת סיור בגינה, אחת השכנות מברכת את פטישי על היוזמה. "הילדים היום לא יודעים אם תפוח אדמה גדל על האדמה או על עץ", היא אומרת, ובאותה נשימה מוסיפה: "אבל למה לא לעשות ערוגות ישרות? ערוגה אחת גזו, שנייה אפונה. שיהיה יפה, ועם גדרות קטנות". שחף מהנהן. הוא אינו מופתע מהתגובה. המפגש המקרי הזה הוא

שחף פטישי: "העדר של טבע בחיי היומיום שלנו יכול לגרום לנו לאבד תכונות שקשורות לאופן שבו אנחנו תופסים את העולם בצורה לא רציונלית. לדוגמה, ילדים שגדלים עם בעלי חיים יכולים להבין הרבה יותר על תקשורת לא מילולית. היכולת לראות ציפור מאכילה גוזלים משפיעה על היחס שלנו למשפחה, וגם על תפיסת הזמן ומחזור החיים"

רק אחד מני רבים שנושאים אופי דומה. הגינה הקהילתית בקריית שלום שונה מהתמונה המוכרת לרבים, ואינה מזכירה את החוות החקלאיות של ילדותם או גן ציבורי שגרתו. בגינות קהילתיות מסוג זו שהקימה עמותת "הפרדס", וכמוה יש באזורים שונים בתל אביב כמו פלורנטין, מעוז אביב, קריית ספר ועוד, יש מגוון גדול של צמחים. לרוב, הן אינן מרוססות ולכן לעולם לא יהיו נקיות מעשבייה עונתית. הן לא מגוננות בידי גננים מקצועיים והמראה הכללי פחות מאורגן ומהוקצע. כשמוסיפים על כך את נוכחותו של הקומפוסטר, את הקרקע המחופה בעלים ואת הכלים והחומרים הממוחזרים, ברור מדוע לא כולם חיים בשלום עם החזון.

אילו תגובות אתה מקבל למראה ה"טבעי" של הגינה?

"אפשר הרבה פעמים לראות דחיה מהמראה הזה, כי חונכנו שאדמה צריכה להיות מגורפת וריקה. זה סימן לסדר. אנחנו רגילים לכך שהמקום של הזבל הוא במזבלה, ושימוש בדברים חדשים וקנויים נראה לנו יותר סטרילי ויוקרתי. זה מוטמע בתוך הטעם האסתטי שלנו. אנשים שבאים עם מודעות סביבתית מוקדמת מקבלים את מראה הגינה שלנו בצורה חיובית, אבל אצל רבים יש איזו הסתייגות. עם זאת, כשאנחנו מסבירים איך הדברים משרתים את הגינה, ההתייחסות משתנה. אנשים מבינים שמה שיפה מושפע ממה שראוי ושימושי. לקרוא לעשב בשמו, או להסביר את החשיבות של חיפוי קרקע, משנה גם את הטעם. ככל שנהיה ברור לציבור שהבלגן-לכאורה הוא בעצם מכוון, פוחתת הדחייה".

תמי צרי: בראשית ההתיישבות היהודית בישראל יובאה לכאן התפיסה האירופאית, שאם לא נכבוש את היער, או נייבש את הביצות, הם יבלעו אותנו. הגנים הציבוריים הם חלק מהמסורת הזאת. אבל היום כבר אין הרבה סיבות לפחד מהטבע, הסכנה הקיומית חלפה. באופן כללי אנחנו מוגנים"

"שאלה לא פשוטה. יש סיפור בספר "cradle to cradle" על עץ הדובדבן. זה ספר שמנסה לישב את הסתירה לכאורה בין הסביבה לעולם התעשייתי, ומספרים שם על שכונה בגרמניה שהשכנים התארגנו בה והחליטו לשתול עץ דובדבן על המדרכה. הם לא קיבלו אישור מהעירייה, כי הפרחים נופלים בכמויות גדולות ומישהו יכול להחליק על הפרחים או הפירות ולהיפצע. היה מאבק שכונתי, עד שבסוף קיבלו אישור ושתלו את העץ. האם מישהו נפל בסוף? אני לא יודעת. אבל אי אפשר לחיות בתוך אינקובטור. רצוי לנו להיחסף לסכנות טבעיות כי זה מה שמחזק אותנו. נכון, מדי פעם קוראת תאונה. אבל בעולם הסינתטי שלנו לא קורות תאונות?"

העולם הסינתטי שבנינו לא מסוכן מספיק? בשביל מה להוסיף לו את הסכנות הטבעיות?

"כשאני מדמינת את העולם בעתיד, יש בו פחות סכנות סינתטיות ויותר סכנות טבעיות. כאלה שנכנסות למערכת ומחזקות אותך. ילד טיפס על עץ ונפל ושבר את היד? עדיף מליפול מקומה שלישית או מלהידרס ממכונית.

"יש כאן מעגל קסמים. מדיניות הגינון של העירייה יוצרת אסתטיקה מסוימת, שבתורה יוצרת דעת הקהל על מה שנכון ומה שצריך. זה מעין ביצה ותרנגולת, כי העירייה אומרת 'זה מה שהתושבים רוצים', והתושבים אומרים, 'זה מה שהעירייה עושה'. יהיה מעניין לשבור את המעגל הזה וליצור אסתטיקה חדשה בעיר. העולם שאני שואפת אליו הוא עולם שבו שני הצדדים יתקרבו זה לזה. שניפגש באמצע."

האם אנו עדים לתהליך שבו שטחים שנחשבו בעבר למטרד משנים את הדימוי שלהם והופכים לנחוצים ואטרקטיביים? האם המראה הטבעי, הפראי, יקבל לגיטימציה וייתפס כאסתטי במקומות נוספים? לדברי תמי צרי, מורת פרמקלצ'ר, בוגרת בצלאל ומקימת "עץ בעיר" - פרויקט אורבני אקולוגי שמרכזו בכיכר ביאליק בתל אביב - התשובה חיובית.

"הרבה דברים משתנים ככה. הרגלי הצריכה שלנו, הרגלי התזונה. לאט לאט נוצרים איים של קהילתיות, והגינון העירוני הוא אחד הסימנים המשמעותיים בשינוי. המטרה היא לעבוד עם הטבע ועם הנוף ולא נגדו. ליצור את המקום, בלי לדרוס את מה שהיה קודם."

"באסתטיקה טבעית", מוסיפה צרי, "צריך להבין איך הדברים עובדים. אם אתה מבין שבקייץ יבש, אז אתה רואה בזה יופי. כמו שמסתכלים על אשליות אופטיות: בהתחלה זה נראה מבלגן, ואחר כך נגלה היופי."

לדברי צרי, לאורך כל ההתיישבות היהודית בארץ ישראל מעולם לא קודש האידיאל של יופי טבעי פראי. האידיאולוגיה היתה לכבוש את הארץ. באו לחלל אביב, עקרו את השקמים ושתלו דקלים. "זו היתה הרומנטיקה של המזרח, מה שהם חשבו שצריכה להיות ארץ ישראל."

האם יש משהו באסתטיקה הטבעית שמפחיד אנשים?

"אנחנו מדברים על משהו קמאי ועתיק, אני חושבת שזה בגלל התרבות האירופאית. האירופאים כבשו פה את הארץ, ומה שהם היו רגילים אליו זה יערות ודובים ומסורת של לכבוש את הטבע מתוך הישרדות. בראשית ההתיישבות כאן יובאה התפיסה הזאת, שאם לא נכבוש את היער, או נייבש את הביצות, הם יבלעו אותנו. לפי דעתי הגנים הציבוריים הם חלק מהמסורת הזאת. אבל היום כבר אין הרבה סיבות לפחד מהטבע, הסכנה הקיומית חלפה. באופן כללי אנחנו מוגנים."

ומה תגידי לאמא שמתקשרת לעירייה ומבקשת שיגזמו עץ פורח כי יש שם דבורים, והיא מפחדת שהם יעקצו את התינוק שלה?

פורום תושבים למען טבע עירוני

פורום התושבים למען הטבע העירוני הוא ארגון פעולה סביבתי וולונטרי שנוסד בשנת 2008 על ידי עו"ד גלית סמואל. שני הפרויקטים המרכזיים שלו הם "בר בעיר", לשימור צמחי בר וצמחייה עונתית טבעית, ו"קן לקיפוד", הדואג לשימור בתי הגידול העירוניים ולהעקתה של קיפודים פגועים. הפורום פועל מול מקבלי ההחלטות בעירייה, מקיים סיורים ואף הוציא את העיתון "קול לקיפוד". תושבים הזקוקים לעזרה בשימור טבע עירוני מוזמנים לפנות לפורום במייל galitsml@netvision.net.il

לכבוש את הטבע מתוך הישרדות

משה גבלייב, אינסטלאטור, גר בשכונת לגן הציבורי בקריית שלום. זה זמן מה שהוא מטפח באופן עצמאי את הגן, מתערב בגינון ומוסיף עליו משלו. הוא מציב עציצים, רובם היו בעבר כיורים או אסלות, על הדשא, ודואג לטפל בהם באופן קבוע. "אני עובד כאינסטלאטור ומסתובב הרבה בגינות. פה ושם ראיתי דברים יפים ואמרתי לעצמי, הנה יש פה בחוץ גינה שאפשר לנצל לטובת השכונה, וככה גם יהיה לי מה לעשות עם הזמן הפנוי שלי. לאט לאט התחלתי לשים שתיל פה שתיל שם. כיוון שכאינסטלאטור מגיעים אלי מדי פעם כיורים ואסלות, החלטתי שבמקום לזרוק לזבל, כדאי לעשות עם זה שימוש שיהיה פחות זבל במדינה. וזה יוצא לטובה ברוך השם. וחוף מזה, עוזרים לי גם ילדים. אני נותן להם לעזור כדי שירגישו טוב, וככה הם מרגישים שזה גם שלהם. אם קורה שמישהו זר שובר או מקלקל משהו בגינה, הילדים רצים לקרוא לי. החלק הקשה הוא הזמן שמושקע בוויכוח עם השכנים. לא כולם נהנים מזה. למה?"

לא יודע, באפקח ואמר שמישהו התלונן, ושהוא מטענך כי זה באמת נחמד לראות מה שעשיתי, אבל אני צריך להוציא את העציצים כי זה שטח ציבורי ולא פרטי שלי. אמרתי לו שאני לא עושה זה בשבילי אלא בשביל השכונה, כדי שיהיה יפה."

למה אתה לא עושה גינה בתוך החצר שלך?

"כבר לפני עשרים שנה יצקתי שם בטון וריצפתי את השטח. בקיץ היה אבק ובחורף הצפות וכל מיני בעיות של ניקוז וביוב. בקושי היה מעבר לבית ולא היה טעם לטפח את הגינה. עכשיו אני מצטער על כך."

בגינה הציבורית המסורתית משתמשים אנשים מכל שכבות האוכלוסייה. יש בה נדנדות ודשא, וכמעט תמיד יש שם מישהו, מטייל עם הכלב או עושה מנגל. הגינה הקהילתית פעילה רק כמה שעות בשבוע, וגם אז רק מעטים פוקדים אותה. האם באמת מדובר בגינה יותר "קהילתית"?

"קודם כל, זה יפה שמשתמשים בנדנדות ובדשא. אבל אם הכל יהיה ככה, נפספס הרבה. אמנם אין תחליף לדשא ולנדנדות מבחינת מקום לנופש, כמו שברכות שחיה טובות לשחיה, אבל אנחנו עדיין לא רוצים שיהיו בריכות שחיה בכל מקום. לרוב גינה קהילתית מנצלת שטח שהיה עזוב. יש גם הרבה שטחים שיש בהם דשא ולא משתמשים בהם. ואם לא משתמשים בדשא, יהיה נכון להחליף אותו, ולו רק מבחינת החיסכון במים, בתערוכת של שיחים."

האם לאנשים בימינו יש צורך בטבע עירוני בדמות גינה קהילתית?
 "אני מאמין שכמו שלאנשים יש צורך בחלומות, יש להם צורך בטבע. גם אם הם לא מודעים אליו או מתקשים לקרוא לו בשם. הגינה היא קישור הדרגתי בין המקום המסודר לגמרי לבין המקום הטבעי והספונטני. לנו, תושבי העיר, יש צורך באזור שמפניע, שלא בשליטתנו, שמה שקורה בו הוא תעלומה. קשה להסביר את כל זה במלים, אבל העדר של טבע בחיי היומיום שלנו יכול לגרום לנו לאבד תכונות שקשורות לאופן שבו אנחנו תופסים את העולם בצורה לא רציונלית. לדוגמה, ילדים שגדלים עם בעלי חיים יכולים להבין הרבה יותר על תקשורת לא מילולית. היכולת לראות ציפור מאכילה גוזלים משפיעה על היחס שלנו ללמשפחה, וגם על תפיסת הזמן ומחזור החיים."